

LES RIQUES VESTIDURES DE LA REINA ELIONOR DE SICÍLIA (1325-1375)

Montse Aymerich Bassols

Universitat de Barcelona

e-mail: maymeba@hotmail.com

Rebut: 4 maig 2014 | Revisat: 27 abril 2015 | Acceptat: 28 maig 2015 | Publicat: 22 juny 2015 | doi: 10.1344/Svmma2015.5.3

Resum

Més enllà de la funcionalitat pròpia de la indumentària aquesta expressava un llenguatge codificat que era compartit pels homes i dones de Catalunya i que, en general, es feia extensible a la majoria de territoris europeus del segle XIV. Les vestidures permetien fer visible l'ordre natural que regulava la societat medieval identificant les persones per gènere, edat, jerarquia social o posició de marginalitat que, per raons ètnic-religioses, ocupaven respecte a la majoria de la població. Un dels pilars simbòlics en que es sustentava la representació del poder estava constituït per la presència de la riquesa a les vestidures. Riques vestidures per embolcallar el cos i també riques vestidures per cobrir l'arquitectura i el mobiliari. D'entre les esplèndides peces de vestir que configuraven el guarda roba de la reina Elionor de Sicília el present treball es centra fonamentalment en la identificació tipològica i l'estudi de quatre vestits exteriors: "la cota", "la cota ardia", "el curtapeu" i "l'aljuba". D'alguns d'aquests vestits amb que s'abillà la reina el dibuix ha intentat una reconstrucció aproximativa de la seva tipologia així com dels magnífics dissenys brodats o teixits que els ornaven. Una ràpida ullada a la recambra del vestuari reial ens ha permès descobrir la febril activitat de sastres i brodadors ocupats en confeccionar, adobar i reutilitzar les riques vestidures de la reina Elionor de Sicília.

Paraules clau: indumentària, medieval, guarda roba, vestidura, simbòlic, Elionor de Sicília, Pere el Cerimoniós.

Abstract

In fourteenth-century Catalonia, as well as in most European territories, clothing expressed a sort of coded language that went beyond its mere functionality and was shared by both men and women. Clothes gave visibility to the natural order that governed medieval society. They differentiated people by gender, age, and social standing, including the eventual marginal position some groups occupied due to ethnic and religious reasons. Rich garments, either wrapping the body or covering buildings and furniture, were one of the pillars that sustained the symbolic representation of power. Among the splendid pieces of clothing that formed the wardrobe of Queen Eleanor of Sicily, this paper focuses primarily on the typological identification and analysis of four outdoor attires: the cotte, the cottehardie, the courtepy, and the aljuba. The drawings included in this paper are an approximate reconstruction of the typology and the magnificent embroideries and fabrics of some of the queen's dresses. A quick look at the boudoir of the royal wardrobe has allowed us to discover the feverish activity of tailors and embroiderers engaged in making, repairing, and reusing the rich robes of Queen Eleanor of Sicily.

Key Words: clothing, medieval, wardrobe, attire, symbolic, Eleanor of Sicily, King Pere the Ceremonious.

Cavalcant en un esplèndid palafrè, una jove infanta siciliana entra a València el 27 d'agost de 1349. La infanta, de 24 anys, és Elionor de Sicília, filla de Pere II de Sicília i d'Isabel de Caríntia. A València l'esperava el seu promés: Pere III, rei de la Corona d'Aragó, i tot sovint conegut amb el sobrenom del Cerimoniós.¹ Fugint de les disputes que angevins i aragonesos mantenien pel tron de Sicília, la infanta Elionor, partidària de la unió amb la Corona d'Aragó, arribà a bon port protegida per l'estol que li havia tramés Pere III. De la unió entre Pere III el Cerimoniós i Elionor de Sicília naixeran tres nens i una nena. Els dos fills supervivents, Joan i Martí, es convertiran en els successors de la Corona d'Aragó. Joan I, mort prematurament als 45 anys, serà succeït en el tron pel seu germà Martí I l'Humà o l'Eclesiàstic.

Algunes de les riques vestidures de la reina Elionor de Sicília com les que portà en la seva coronació o en les noces dels seus dos fills, regalà a la seva família amb motiu de certes celebracions o feu confeccionar per al seu petit nét, han estat l'objecte d'estudi d'aquest treball. Entre les fonts documentals, iconogràfiques² i arqueològiques consultades han resultat fonamentals per al nostre treball els albarans del Patrimoni Reial conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Albarans i llibres de comptes eren redactats pels escrivans de ració sobre els quals requeia la responsabilitat de rebre i administrar les despeses dels servidors reials, entre els quals s'hi trobaven nombrosos sastres, brodadors i broadores. Aquests oficials es trobaven a les ordres del Mestre Racional³ les funcions del qual, abastaven a la Corona d'Aragó, la comptabilitat i la fiscalització dels béns del rei.

També, especial esment mereix una font escrita que ha resultat de cabdal importància per a la nostra recerca: el llibre rober d'Elionor de Sicília on eren anotades les entrades i sortides de les robes de la cambra de la reina⁴ amb una cronologia que abasta des de l'any 1371 fins al 1375. El document proporciona una doble informació relacionada amb les vestidures femenines que es portaven a la cort i amb les reformes i les remodelacions que els sastres realitzaven a la indumentària de la reina.

EL LLENGUATGE DE LA INDUMENTÀRIA MEDIEVAL

Altrament, la indumentària que vestien els homes i les dones del segle XIV no complia tan sols la funció de protegir-los de les inclemències del temps⁵ i de les mirades dels altres. La vestimenta també indicava el sexe, donat que la caracterització vestimentària que marcava les diferències en les formes de vestir entre homes i dones s'accentuà a partir dels primers decennis

¹ Abans del seu matrimoni amb Elionor de Sicília, Pere el Cerimoniós havia estat ja casat dues vegades: amb Maria de Navarra (1326?-1347) i amb Elionor de Portugal (1328-1348). A la mort d'Elionor de Sicília el rei prengué una quarta esposa: Sibila de Fortià (1350?-1406).

² Les obres artístiques (pintura, miniatura, escultura i brodat) del gòtic català del segle XIV ens han permès apropar-nos a l'estructura i a les formes de les vestidures.

³ Per a l'introducció de la figura del Mestre Racional a la Corona d'Aragó vegeu: MONTAGUT 1987.

⁴ ANGLADA et al. 1992: 9-89.

⁵ Interessants reflexions, no exemptes d'ironia, sobre la fragilitat del cos humà en relació als animals mamífers de FOSSIER 2007: 17-48. També sobre les motivacions de l'ésser humà per vestir-se, vegeu DESLANDRES 1998: 17-24.

del segle XIV amb l'aparició de la moda. També el vestit acompanyava l'edat quan joves i vells començaren progressivament a diferenciar-se segons els tipus de vestits i d'ornamentació que en el cas dels homes incloïa la variació de la llargada de les faldilles. La condició personal, o el que a l'actualitat seria l'estat civil de les persones, tampoc s'escapava de ser proclamada per la vestimenta i, molt especialment en el cas de les dones, on el seu status era definit en relació a l'home: vels i toques separaven a les maridades i vídues dels cabells lliures de roba de les fadrines. Però, sobretot, els induments pregonaven la pertinença de la persona que els portava a un determinat estament o grup social. Des de les llanes de baixa qualitat amb que es confeccionaven els vestits de bona part dels camperols, dels menestrals i, en general, de les classes populars dels nuclis urbans, fins aquelles altres robes que distingien als grups minoritaris marginats de les ciutats. Així, en alguns inventaris catalans del segle XIV s'hi consigna la roba de poca qualitat que vestien les esclaves de la casa. Els teixits de poc valor, molts d'ells també segurament usats i gastats, juntament amb la manca d'ornamentació i una confecció senzilla és el que sembla suggerir el possessiu "de esclava"⁶ que de tant en tant acompanya al nom d'algunes peces de vestir com els "vels" o de vestits com la "gonella" o la "cota". En canvi, les prostitutes o "fembres vils",⁷ encara que havien de viure en barris separats de les dones honestes podien vestir amb tota mena de luxe sense cap restricció. Altrament, els jueus dels calls havien de cobrir-se el cap amb un "capero" i portar al "mantell" un senyal en forma de rodella groga i vermella.⁸

D'altra banda, els rics teixits i la seva sumptuosa ornamentació identificaven a totes aquelles persones que pertanyien als estaments més nobles o a la mateixa reialesa. Vestidures luxoses i riques que, en la rígida jerarquia medieval, només es podien lluir si anaven de bracet amb el poder. En aquest sentit, riques vestidures amb determinades tipologies com ara les anomenades "dalmàtiques reials", o les precioses "cotes" i "aljubes" de seda de la reina Elionor de Sicília, són algunes de les peces de vestir que mantenien forts vincles amb la representació del poder.

Riques vestidures que d'immediat queden associades a rics teixits i adornaments. I efectivament, la bona qualitat de les robes, generalment procedents d'importants centres de producció tèxtil, constituïa un element primordial per a la confecció de la luxosa vestidura. L'alta qualitat de la roba es feia extensible al folre, de manera que aquest assolí un protagonisme equiparable al del mateix teixit de l'indument, sobretot en peces amples de profundes escotadures i amb talls laterals o davanters que al obrir-se amb facilitat permetien mostrar la rica folradura. Alhora, un

⁶ «Alguns vells de esclaves de poca valor», «una gonella blava de esclava», «un cot desclava, nou, de drap de lana blau, de la terra». Roca 1928: 307 i 314.

⁷ «En aquestes emperò ordinances no són enteses les fembres vils ne àvols de lurs cors màs tota fembra àvol e vil de són cors e quis tenga per aytal puxa portar aytals vestidures com se vullen o en aytal manera com se vullen». Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Llibre del Consell n° XVII (1345-1356), f. 31r; Llibre del Consell n° XIX (1354-1359), f. 82; Llibre del Consell n° XXII (1365-1366), f. 16.

⁸ «Juheu fisich, sia a nos vengut per missatges del rey de Tunij manam vos que ne ell ne dos altres juheus qui l'acompanyen forçets a portar lo capero vestis ne aportar la roda groga e vermella segons novellament es stat ordonat». GIRONA I LLAGOSTERA 1911-1912: 154.

ric teixit demanava una rica ornamentació amb sedes, pells, metalls nobles com l'or i l'argent, perles i pedres precioses. Tots aquests guarniments es podien repartir pel vestit en forma de botons, de brodats amb fils d'or i sedes policromes i, sobretot, de tires de roba d'amplària diversa que rivetejaven el coll, els punys i els baixos de les faldilles. Aquestes tires de roba s'anomenaven "fres" i les més riques es brodaven amb or i pedreria però també podien ser pintades. Però els teixits luxosos, a més dels guarniments, reclamaven un altre component indispensable: la bona tintura. Tant és així, que les robes de bona qualitat s'agermanaven sempre amb tints també d'alta qualitat per obtenir colors⁹ de gran bellesa per la seva lluminositat i densitat.

D'altra banda, hi havia els aspectes relacionats amb la confecció pròpiament dita que contribuïen de manera decisiva a convertir els luxosos teixits en riques vestidures. Les noves i canviants formes dels vestits que la moda imposava exigien el disseny de complexos patronatges, integrats per un nombre considerable de peces que, un cop tallades, la costura hauria d'unir i metamorfosejar en una esplèndida vestidura. Per tant, la confecció d'una rica vestidura requeria de la intervenció de persones altament qualificades per a l'exercici del seu ofici com eren els sastres i sastresses de la casa reial. En efecte, el tall i la confecció d'un vestit de ric teixit no era un aspecte menor o secundari com explicita la carta (comentada més endavant) que Joan, el primogènit, adreça a la seva mare, la reina Elionor, i on manifesta amb fermesa les seves preferències per un sastre en detriment d'un altre en funció de la seva manera de tallar la roba.

Altrament, els teixits més rics també vestien les parets, els paviments i els mobles dels palaus reials i nobiliaris. Les nues pedres de les estances palatines eren cobertes amb pal·lis, tapissos, frontals, "draps de ras",¹⁰ draps brodats o draps pintats anomenats als inventaris de Catalunya "draps de pinzell",¹¹ mentre que part del fred paviment desapareixia sota estores i càlides catifes. A més, sobre la fusta de bona part del mobiliari s'estenien belles teles que, a manera de "cobertors", tapaven taules, cofres, llits i seients.¹² Entre les robes sumptuàries destaquen també les destinades a ornar els llits de les reials cambres, que comprenien diverses peces, des del cobertor del llit fins al dosser que el coronava i del qual penjava l'anomenat "sobrecel" que prenia forma de tenda de campanya. Aquest magnífic espai construït a manera d'una arquitectura tèxtil¹³ era delimitat per unes cortines corredisses que sostenien fines barres metàl·liques. El guarda

⁹ Hi havia colors molt preuats com un vermell violaci denominat "cagnazo" que es produïa a Florència encara que en d'altres indrets d'Itàlia era conegut com "pavonazo". L'escarlata de Venècia era un altre color també destinat a luxoses vestidures. MUZZARELLI 2008: 48. Sobre l'ofici de tintorer i les tintures naturals emprades a l'Edat Mitja, vegeu PASTOREAU 1995 i 2006: 189-217.

¹⁰ "Draps de ras o d'arrazi" són expressions contingudes als inventaris catalans o italians, respectivament, que fan referència a tapissos procedents de la ciutat d'Arràs, capital del comtat d'Artois.

¹¹ Entre els inventaris publicats que recullen una gran varietat i riquesa de draps sumptuaris destinats a la roba de la casa, al mobiliari i a l'arquitectura destaca el del mercader Antoni Cases, parcialment publicat per TERÉS 1998: 295-317.

¹² Als inventaris de les cases més benestants de la Catalunya del segle XIV les denominacions de "siti" i "bancal" identificaven tant als dos tipus de seients com a la tela que els cobrien. Generalment, el document fa una detallada descripció dels motius que ornamenten el teixit del seient.

¹³ Sobre el sentit tèxtil de l'arquitectura musulmana vegeu: MARINETTO 2012: 25-26.

roba de la reina Elionor de Sicília, juntament amb els vestits, acollia una gran diversitat de draps sumptuaris. Entre les peces més notables es poden citar les nombroses “vànoves” adornades amb puntes, botons o brodats, els “cobertors d’hivern”¹⁴ com el que portava una folradura de posar i treure constituïda per 842 peces de pell d’erminis ajuntades, els “coixins” de diverses formes, dimensions i funcions confeccionats amb cuir o amb sedes obrades, la col·lecció de draps de ras historiat, les precioses robes de seda teixides amb escenes on es combinaven figures d’animals amb motius florals i vegetals i que cobrien els seients o “sitials” de la reina¹⁵ o els “pal·lis” com el que es va confeccionar amb drap d’or sostingut per dotze bordons amb els seus corresponents cordons de seda i que aixoplugà la jove infanta siciliana quan el 27 d’agost arribà a una engalanada València per casar-se amb Pere el Cerimoniós.¹⁶ Però sens dubte, eren les anomenades “cambres o lits” els elements més rics i espectaculars per la quantitat de peces que intervenien i pel sentit arquitectònic que se’ls hi donava. Així sembla expressar-ho la mateixa manera com són designats aquest conjunt de paraments que “construeixen” el llit reial. Una estructura tèxtil a manera de gran pavelló que conté a dintre seu el llit pròpiament dit. Al guarda roba de la reina les diferents cambres o lits són identificats pel color de la roba o bé per la decoració que els caracteritza: «cambre de grius, cambre reyal de drap d’or e de vellut vermell, cambra de roses». Entre elles excel·leix per la seva riquesa l’anomenada «cambre blancha d’or e de seda teixida»¹⁷ que havia format part de l’aixovar de la reina. Una cambra-lit de reina que només podia, a la mort de la seva propietària, passar a mans d’una altra futura reina: Matha d’Armanyac, muller de Joan, el primogènit i successor de la Corona. El protocol testamentari que, en casos com aquest, dictava el poder, podia allunyar-se bastant dels sentiments i les preferències personals que pogués tenir Elionor de Sicília envers les persones que havien de rebre part del seu llegat. Així, la seva única filla, Elionor, no li pertocà la Cambra blanca però la reina li deixà les seves millors vestidures i nombroses partides de joies i draps sumptuaris.

La refinada riquesa dels guarda robes reials, expressió d’un poder que, en última instància, provenia de l’ordre diví es va veure amenaçada per la proliferació del luxe vestimentari en

¹⁴ DEIBEL 1928: 65.

¹⁵ L’any 1358 la brodatora siciliana na Bonaventura d’Alafranco brodà per a Elionor de Sicília un drap per penjar a la paret i un altre per estendre damunt d’un seient o «sital a ops de un drap de paret e d’un sital que la dona na Bonaventura, qui obra de draps d’or en Barchinona, feia a la dita senyora» ACA, reg. 474, f. 54. Publicat per DURAN I SANPERE 1973: 312.

¹⁶ Amb motiu de les noces, Pere el Cerimoniós obsequià a la seva nova esposa amb precioses teles de seda com una escarlata morada comprada a Brussel·les o altres sis peces de sendat vermell, groc i morat: MARTÍNEZ 1923: 542-577, 559 i 563.

¹⁷ «Item una cambra blancha d’or e de seda teixida ab barres amples, ço es: dosser e sobrecel orlats de zaytoní blau ab senyals de la Senyora Reyna. Ítem III cortines corredisses de taffatà groch e blanch, ab I^a orla als caps de taffatà blau, ab senyals de la Senyora Reyna. Ítem un cubertor de drap d’aur teixit ab senyals de Sicília, sembrats menuts, forrat de sendat vermell. Ítem altre cubertor de samit blanch e de drap d’or blanch fet a barres, forrat de drap de lin blanch e tot lo dit semblantment. Ítem V peçes de cortines semblants del dosser qui se’n són per estar en la paret entorn del lit, e dalt en cascuna peça ha una orla de zaytoní blau ab III senyals de la Senyora, salvant que en la I^a n’a quatre. Ítem un parell de lançols encara no tallats ne cosits, qui són VI peces de seda blancha ab los caps d’aur teixits, e són per a la dita Cambra». ANGLADA et al. 1992: 79.

la societat del segle XIV. El creixement dels mercats i el desenvolupament de la tecnologia manufacturera propicià que grups socials com la burgesia enriquits pel comerç o els negocis estiguessin disposats a destinar un elevat dispendi pels seus vestits. Les anomenades lleis sumptuàries que dictaren les autoritats civils a bona part d'Europa anaven dirigides a posar fre al luxe en la indumentària. Bona part d'aquestes disposicions, com les de Barcelona,¹⁸ estaven encaminades a prohibir la incorporació a la vestimenta, sobretot femenina, d'or, argent, pedres precioses, perles, sedes o pells, encara que el grau de restricció podia variar d'una ciutat a l'altra. Altrament, alguns capítols de les ordinacions sumptuàries de Barcelona també limitaven el nombre de draps sumptuaris que es podien exhibir a les parets, paviments i mobles de la casa de la núvia amb motiu de les seves de noces.¹⁹ En tot cas, la simbolització del poder a través de les robes riques resultava molt poderosa per als homes i dones dels segles medievals. En una data ja avançada com la de 1571 una rica tela de seda com el vellut i un preciós color com el carmesí que donaven forma a un coixí podien ser motiu d'un aspre conflicte derivat del rang de la persona a qui pertocava utilitzar-lo. En aquella data, quedaren registrades en el Dietari dels consellers de la Casa de la Ciutat de Barcelona les discrepàncies protocol·làries sorgides entre el portaveu del governador del Principat, Pedro de Carmona, i els consellers que consideraven inapropiada la pretensió del noble d'utilitzar un «coixí de vellut carmesí»²⁰ durant la celebració de la missa solemne de sant Jordi a la capella gòtica del palau de la Generalitat de Catalunya. Les autoritats municipals defensaven que el vellutat coixí carmesí era un privilegi reservat al monarca o, en la seva absència, al seu representant. L'enfrontament que es repeteix l'any 1580, acabarà el 1596 amb la renúncia dels representants municipals a assistir a les solemnitats de la festa per desacord amb l'ús del coixí, símbol de poder i autoritat reial, per part del portaveu del governador.

EL GUARDA ROBA DE LA REINA ELIONOR DE SICÍLIA

Tot i que els vestits esmentats al llibre de cambra de la reina coincideixen en general amb els que són presents als inventaris catalans del segle XIV, també és cert que la seva qualitat de vestidures riques els trasllada al cercle exclusiu de la reialesa. Tanmateix, la descripció detallista dels teixits i dels elements ornamentals que ens ofereix el llibre, així com la manca de referents iconogràfics en l'art català del segle XIV d'aquestes tipologies vestimentàries tan específiques que constitueixen el guarda roba d'Elionor de Sicília han estat els motius que ens han empès a intentar una hipotètica reconstrucció d'alguns d'aquests vestits.²¹

El sistema vestimentari del segle XIV exigia la superposició de dos vestits: un d'intern o "dejús" que es col·locava directament damunt de la roba interior i un altre d'exterior o "dessús"²² que

¹⁸ AHCB, Llibre del Consell, n° XVII (30 de novembre de 1345 al 28 de novembre de 1346), f. 30v i Llibre del Consell, n° XIX, (1354-1359), fol. 82.

¹⁹ AHCB, Llibre del Consell, n° XXIII, (1366-1368), f. 76 i fol. 28; Llibre del Consell, n° XXII, (1365-1366), f. 12v i 13r; Llibre del Consell, n° XXIV, (1373-1376), f. 24 i 138.

²⁰ MANUAL DE NOVELLS ARDITS 1892.

²¹ L'autor dels dibuixos ha estat Joan Carles Ronchera Castell, dissenyador gràfic titulat a l'Escola Llotja de Barcelona.

²² Segons el franciscà Eiximenis la dona honesta que feinejava per casa havia de vestir sempre el vestit de damunt

quedava a la vista i solia concentrar bona part de l'ornamentació. El vestit de sota més generalitzat era la "gonella" però al vestuari de la reina hi apareix també la "samarra". Encara que ambdues vestidures eren molt semblants al llibre de cambra de la reina, la samarra sempre és citada com una vestidura molt ornada i, a diferència de la gonella, no hi ha cap esment explícit de samarra amb mànigues curtes. Les mànigues d'aquesta vestidura eren estretes i concentraven bona part de l'ornamentació, ja sigui en forma de folradura o de botons cisellats en plata o d'altres valuosos materials.²³

Els vestits exteriors que configuraven el guarda roba d'Elionor de Sicília pertanyen a quatre tipus o tipologies: "la cota", "la cota ardia", "el curtapeu" i "l'aljuba".²⁴ Exceptuat el "curtapeu" que és una vestidura exclusivament femenina els altres tres són compartits per ambdós sexes. El vestit extern sol complementar-se amb un indument d'abric com és el "mantell", de manera que de la combinació del vestit interior, del vestit exterior i del mantell configura un luxós "conjunt" de tres peces sempre del mateix teixit i color. Per raons d'espai el nostre estudi es centrarà en els vestits exteriors de la reina Elionor. Mentre les vestidures masculines s'allarguen fins als peus o s'aturen arran de cuixa tot passant per llargades de faldilla intermèdies, els vestits de les dones sempre mantenen la forma talar. En termes generals, la cota femenina és el tipus de vestit que manté una estructura més tradicional i conservadora, en el sentit d'unes formes predominantment amples i llargues que tendeixen a ocultar les formes naturals del cos femení. Tot i això, s'aprecien ja a partir de finals de la primera meitat del segle XIV uns subtils canvis al tendir cap a una faicó més estreta que comença a perfilar les formes femenines, ja sigui cenyint la roba mitjançant corretges o frunzits, ja sigui ampliant un escot que comença a deixar al descobert part de l'espatlla. Les mànigues solien ser amples encara que a vegades podien incorporar botons que minvaven la seva obertura. Rengleres de botons també podien desfil·lar per la part davantera del vestit.

El principal tret que caracteritza i singularitza "la cota ardia" és la vistosa forma que adopten les seves mànigues: la part superior de la màniga corresponent a l'avantbraç s'interromp a l'alçada del colze, continuant només la part inferior de la màniga que cau en forma de pala de sinuosos perfils lanceolats. D'aquesta manera, el perfil de la màniga es despenja en vertical i trenca la línia natural del braç. Al guarda roba de la reina Elionor de Sicília les llanes d'alta qualitat i el vellut són els teixits amb que solen confeccionar-se les "cotes i cotes ardies". Quan ambdues vestidures són realitzades amb llana comparteixen una ornamentació molt característica on es

i el de davall: «la dona atendre qui ha mester la casa quant a draps, a vestir dessús e dejús». EIXIMENIS 1981: 143.

²³ Per a l'estudi de l'evolució de la indumentària i de la moda a Occident resulten de gran interès les obres de: BORUDEAU 1928; BOUCHER 1965; DESLANDRES 1998. Alguns dels treballs més específics sobre indumentària medieval són els de: VIOLETT-LE-DUC 1858-1873; BLANC 1997; MUZZARELLI 1996 i 1999; PIPONNIER, PERRINE 1995; LE GOFF, TRUONG, 2003; MARANGES 1991; BERNIS 1956.

²⁴ La identificació i descripció tipològica dels vestits de la reina Elionor de Sicília ha estat basada en la tesi doctoral realitzada per l'autora del present article. A la citada obra han estat estudiats diversos tipus de vestits i les seves variants, com és el cas de la cota masculina de la qual han estat identificades sis "versions": la cota A, la cota B, la cota C, la cota talar, la cota ardia curta i la cota ardia llarga. Per això no és d'estranyar que les luxoses aljubas d'Elionor de Sicília presentin una accentuada diversitat de teixits i d'ornamentació encara que sempre mantenint-se dintre d'una estructura talar com corresponia al vestit femení.

combinen les pells d'esquirols i de conills com els "vays" amb les d'erminis. Les pells d'esquirols sempre es destinaven a guarnir, en forma de roda, la vora de la faldilla que era designada amb l'expressió "gir de peus" o, amb menys freqüència, "entorn peus". D'aquesta manera, a més d'afegir sumptuositat al vestit, les pells amagaven la vora i permetien un luxós "acabat" de la peça. L'ermi perfilava les obertures laterals de la faldilla que a manera de "falses butxaques" o "maneres" permetien lliscar-hi les mans (fig. 1). La pell tornava a fer acte de presència com a folradura en la majoria d'aquests vestits. Un altre element que realçava la riquesa d'aquests vestits eren les botonadures que, folrades de la mateixa roba que la vestidura o realitzades amb argent, perles o àmbar, s'arreglaven amb generositat a la part davantera.²⁵ Les "cotes" i "cotardies" realitzades amb seda ("vellut" i "atzeituní") afegien a les pells precioses brodadures. Així, la tardor de l'any 1360 els brodadors reials Enric de Loany i Jaume Copí obraren per a una cota blanca i una altra de blava de la reina diverses figures amb fils d'or i de seda.²⁶ Tanmateix, una luxosa tira de teixit d'or i de seda o "savastre" recorria el voltant del coll, les mànigues i la part davantera d'una "cota ardia" de seda d'Elionor de Sicília.²⁷ El color vermell foc de la seda de la vestidura era esquitxat per motius que prenien la forma de fulles de cep. Damunt del "savastre" que orlava la sinuosa boca de la màniga de la cotardia s'hi arreglaven 18 perles i 46 perles més, a manera de botons, s'enfilaven per la sumptuosa tira de roba disposada a la part de davant de la vestidura (fig. 2). El considerable nombre de cotardies que formaven part del vestuari de la reina fa pensar en una possible preferència d'Elionor de Sicília per aquest tipus de vestit. Vestit que en la juvenesa de la reina es convertí en hegemònic a Catalunya i a d'altres territoris ibèrics i europeus però la importància del qual va minvant ja a partir de la dècada dels 70 del segle XIV com mostren fonts documentals i iconogràfiques. Tot i això, el gener del 1373 les "cotes ardies" encara eren regularment confeccionades per vestir a les esclaves de la casa de la reina.²⁸

El "curtapeu" i "l'aljuba" són vestits àmpliament registrats al llibre de cambra de la reina Elionor però, en canvi, mantenen una presència molt baixa als inventaris catalans on la cota es converteix en el vestit més generalitzat entre els homes i dones de diversos estaments. Aquest fet sembla ser indicatiu de la riquesa d'ambdues vestidures, almenys en la seva versió més luxosa. L'estructura del curtapeu devia ser molt similar a la de la cota femenina i és possible que la mateixa designació de la vestidura faci al·lusió a un element comú a tots els curtapeus: la menor llargada de la faldilla respecte a altres vestits que era compensada, però, afegint al vol de la

²⁵ «Cota d'escarlata de Loan la qual es folrada de vayrs rog en gir peus, guarnida de bricans, en la qual ha XXXII botons de perles plans e per les maneres guarnida d'erminis». ANGLADA et al. 1992: 35. «Una cotardia de drap blau clar florentí, forrada de vayrs roig, ab botons del dit drap, ab vayrs en gir de peus e herminis per les maneres». ANGLADA et al. 1992: 20-21.

²⁶ «Anrich de Loany, obrer de perles de casa del Senyor Rey, a ops de acabar diverses obres de fil d'or que fa en j. cot de vellut blanc de la dita Senyora». ACA, reg. 476, f. 67. DURAN I SANPERE 1973: 321. «Jaume Copí, obrer de perles, d'or e de seda...per faedures de VIII obres d'or e de seda ab perles que feu en un cot d'atzeituní blau de la dita Senyora». ACA, reg. 476, f. 180v. DURAN I SANPERE 1973: 315-317.

²⁷ «Una cotardia de drap de seda fogat, pampolat, ab savastre per danant, per lo cabeç e per les mànigues, ab XLVI botons de perles, per lo fil danant perlas e XXXVI en les mànigues, forrada de vay roig». ANGLADA et al. 1992: 21.

²⁸ DEIBEL 1928: 52.

faldilla una ampla franja de roba o de pell que es convertia així en el principal element ornamental d'aquesta vestidura. Encara que compartia amb la cota i la cotardia les pells que perfilaven el “gir de peus” i “les maneres” sembla sobrepassar ambdues vestidures pel luxe de les sedes amb que era confeccionat - vellut, atzeituní o escarlata- i per l'atenció especial que adquirien les seves mànigues que també eren ornades amb erminis. En concret, la pell es posava als “braons” que era la part del braç compresa entre l'espatlla i el colze (fig. 3).²⁹

El fet que només es guarnís amb ermini la part superior del braç de la màniga indica que es tractava d'una mitja màniga que acabava a l'alçada del colze. La boca de la màniga prenia aquella característica forma allargassada i ondulada que l'assimilava a la “llengua de bou”. Aquestes formes “retallades” de les obertures de les mànigues s'anomenen “aligots”.³⁰ La màniga curta del “curtapeu” permetia lluir en tot el seu esplendor les estretes mànigues adornades amb riques botonadures del vestit de sota: la samarra o la gonella.

Brodadures de perles, or i argent podien augmentar la sumptuositat d'aquesta peça. Així, amb or i argent foren brodades unes cigonyes en un “curtapeu” blau de la reina pel ja citat brogador Enric de Loany.³¹ Entre d'altres precioses robes, Elionor de Sicília disposa en el seu testament que tots els vestits que portessin perles o pedres adherides que passessin a ser propietat de la seva filla.³²

Per últim, “l'aljuba” fou un vestit d'origen àrab³³ portat tant per homes com per dones. Aquesta vestidura arribà a ser usada també entre els cristians i la seva presència serà particularment intensa en els guarda-robes reials i nobles. Les aljubes del guarda roba de la reina es diversifiquen en tres tipologies que venen definides per l'ornamentació específica que correspon als tres tipus de teixit amb que poden ser confeccionades: la llana, el camellot i la seda. “L'aljuba de llana”³⁴ era portada durant l'entretemps de la tardor i precedia a la cota de llana pròpia dels mesos de més fred. La seva ornamentació compartia amb la cota, la “cota ardia” i el “curtapeu” les ja conegudes pells al “gir de peus” i a “les maneres”. Del teixit de camellot n'hi podia haver diverses variants i una de les més valuoses consistia en una barreja de seda i de caixmir que és una llana de cabra. El principal efecte ornamental de “l'aljuba de camellot”³⁵ es centra en l'accentuat contrast de colors del vestit i de la seva folradura. En aquest esquema binari de colors sempre es busca una harmonia cromàtica basada en els contrastos de tons.

²⁹ «Item entrà en adobar un curtapeu de vellut morrat...per los braons. Herminis II». ANGLADA et al. 1992: 51.

³⁰ «Curtapeu de velut blau guax escur, forrat de pena de vays rog, ab los aligots de lengua de bou forats de vays apurats e perfilats d'arminis e les maneres gornides d'arminis e en gir de peus, gornit de la roda d'erminis», ANGLADA et al. 1992: 34.

³¹ «Anrich de Loany, brogador de perles de casa del Senyor rei...per fil d'or e d'argent que mes en un curtapeu de drap blau amb cigonyes de la dita Senyora». ACA, reg. 471, f. 57. DURAN I SANPERE 1973: 321.

³² DEIBEL 1928: 45.

³³ MARANGES 1991: 30.

³⁴ «Aljuba e mantonet de drap florentí color de sandrea, la qual aljuba es guarnida en gir de peus de 1ª roda ...en que ha XXXV vays, e ha entrats per les maneres V arminis». ANGLADA et al. 1992: 37.

³⁵ «Aljuba de xamellot vermell de IIII fils, forrada de tafettà verd». «Aljuba he mantonet de jamellot vert, lavorat desimateix, forrat de cendit vermell». ANGLADA et al. 1992: 28 i 36.

Però la joia de la corona del vestuari d'Elionor de Sicília era un conjunt d'aljubes confeccionades amb precioses sedes. L'aljuba de seda, realitzada fonamentalment amb drap d'or, incorpora un element ornamental que resulta característic i distintiu d'aquesta vestidura: el "parament o camper" de formes quadrangulars que decora la part inferior davantera de la faldilla. En alguns casos el "parament" es pot fer extensiu al pit i a les mànigues. Algunes aljubes confeccionades amb una seda particularment rica en motius decoratius eliminen aquest parament. En tot cas, la riquesa preciosista de la seda, els paraments que l'adornen, així com la mateixa estructura del vestit, vinculen aquesta aljuba amb un altre indument de caràcter litúrgic: la "dalmàtica". De fet, la "dalmàtica reial" es convertí en la peça de vestir que millor simbolitzava el poder i l'autoritat del rei. A les celebracions reials més solemnes la dalmàtica era present juntament amb d'altres símbols relacionats amb el poder com el tron, la corona, el ceptre i el pom. Amb especial esplendor llueïen les "dalmàtiques reials" acompanyades d'altres induments litúrgics com el "maniple"³⁶ i "l'estola"³⁷ amb motiu de la cerimònia de la coronació dels monarques de la Corona d'Aragó³⁸ celebrada sempre a la Seu del Sant Salvador de Saragossa. Les cròniques de Ramon Muntaner³⁹ o del mateix Pere el Cerimoniós⁴⁰ descriuen amb vivesa les riques dalmàtiques que el sogre, Alfons III el Benigne, i el mateix marit d'Elionor de Sicília havien vestit el dia de la seva coronació a la Seu aragonesa el diumenge de Pasqua dels anys 1328 i 1336 respectivament. Altrament, al llibre que registra el cerimonial de la consagració i coronació⁴¹ dels reis de la Corona d'Aragó realitzat per mandat de Pere el Cerimoniós hi ha una caplletra que mostra la figura del rei vestit amb una rica dalmàtica de seda vermella amb obratges d'or en el moment d'agafar la corona amb les seves mans (fig. 4). La documentació també es fa ressò de la coronació d'algunes reines en unes cerimònies que no eren ni simultànies ni complementàries de les dels seus marits. Cinc foren les reines coronades: Constança de Sicília, muller de Pere II (1276), Elionor de Sicília,⁴² tercera esposa de Pere el Cerimoniós (1352), Maria de Luna, primera muller de Martí I (1399), Sibil·la de Fortià, quarta esposa de Pere el Cerimoniós, (1381) i Elionor d'Albuquerque, muller de Ferran I, (1414). Un dia feiner, dimecres, del 5 de setembre de 1352 Elionor de Sicília fou coronada reina a Saragossa. Com ho havia fet el seu espòs 16 anys abans s'abillà amb braç de

³⁶ El "maniple" era un indument litúrgic que consistia en una peça en forma de franja que acabava en els seus extrems amb una mena de pales denominades "fanones". Es portava al braç esquerre, prop del canell, fermant-se amb una agulla sobre "l'alba" o camisa i es confeccionava amb la mateixa luxosa roba que la dalmàtica.

³⁷ "L'estola" consistia en una llarga tira de roba que es portava cavalcant sobre les espatlles i que baixava fins gairebé els peus. També els extrems s'eixamplaven tot formant una pala que solia ser rematada per un serrell.

³⁸ DURAN GUDIOL 1989: 17-40.

³⁹ MUNTANER 1998: 210 i 212.

⁴⁰ CRÒNICA DE PERE EL CERIMONIÓS 1984: 42, 85 i 86.

⁴¹ Ordinación feyta por el muyt alto e muyt excellent princep e senyor don Pedro tercero daragon de la manera como los Reyes daragon se faran consagrar e ellos mismos se coronaran, Fundación Lázaro Galdiano, Madrid, Mss. I5024, fol 1r.

⁴² RIERA 2005: 1-8. Fins a la publicació d'aquesta obra, la gairebé inexistent bibliografia relacionada amb la coronació de les reines ignorava que Elionor de Sicília fou ungida i coronada reina l'any 1352. Segons l'autor, tres podrien ser els motius que portaren a Pere el Cerimoniós a impulsar la coronació de la seva tercera esposa: el reconeixement a la fecunditat de la reina que havia proporcionat un hereu a la Corona d'Aragó, Joan, nascut dos anys abans; la reafirmació de la successió generacional i la glorificació de la institució monàrquica. Altrament, Deibel a "La Reyna Elionor de Sicília" encara que no fa una referència explícita a la coronació de la reina si que esmenta les vestidures que Elionor de Sicília portava per a la cerimònia.

seda damasquina⁴³ brodada amb or. La rica peça anava precedida d'una camisa una sumptuosa "dalmàtica" vermella folrada de seda o "tafetà" i amb un "maniple" al de lli procedent de la ciutat de Reims que, alhora, era coberta per una altra camisa de seda blanca amb mànigues tancades per quatre botons realitzats amb fil d'or.⁴⁴ L'esplèndida dalmàtica feia justícia a una reina⁴⁵ que sempre mantingué una actitud activa en la política del regne: la lloctinència de 1363 i 1374 li permeté d'exercir l'autoritat reial en absència del rei, la seva posició contrària als interessos de la casa dels Anjou la portà a intervenir intensament en la política siciliana treballant per a posar els fonaments d'integració de l'illa a la confederació de la Corona d'Aragó, unió que finalment dugué a terme el seu fill Martí a principis del segle XV. Amb un estol assistí el 1354 al setge de Sardenya,⁴⁶ entre 1374 i 1375 s'ocupà intensament, com demostren les tres-centes cartes⁴⁷ que es conserven, d'abastir de gra les principals ciutats per fer front a la carestia que les successives epidèmies de glàndola havien provocat en terres catalanes. Intervingué de manera decisiva en la conxorxa que provocà la caiguda i posterior condemna del conseller reial Bernat Cabrera i a partir de 1368, per preservar la seva autonomia, disposà a Barcelona de la seva pròpia casa: el Palau Menor. També és ben coneguda la fèrria oposició que la reina mantingué fins a la seva mort al casament entre la seva filla Elionor i Joan de Castella, fill del comte Enric de Trastàmara, germà bastard i rival del rei castellà Pere el Cruel.

Amb poc més d'un any de diferència Elionor de Sicília assistí al casament dels seus dos fills. A principis dels anys 70 del segle XIV, la delicada salut de la reina, minvada per una nefritis i una accentuada obesitat que dificultava els seus moviments, aconsellà celebrar les noces del seu fill primogènit Joan amb Matha d'Armagnac a Barcelona, la ciutat on la reina solia fer llargues estades. Per la cerimònia nupcial celebrada el 28 d'abril a la catedral de la ciutat comtal la reina s'abillà amb una de les vestidures més riques del seu guarda roba: "l'aljuba de seda". En aquest cas l'aljuba fou confeccionada amb "atzeituní" de color blau i tota la vestidura va ser ornamentada amb figures d'àguiles brodades amb perles.⁴⁸ Les perlades àguiles que planaven sobre el fons blau de la vestidura de la reina expressaven la solemnitat de l'enllaç del Primogènit i successor de la corona de Pere el Cerimoniós. En aquest context cerimonial, el motiu de les àguiles podia assolir un doble simbolisme: per una banda, era una figura que solia associar-se a la reialesa però, sobretot, al poder masculí. Tanmateix, dues àguiles dempeus formaven part de l'escut d'armes d'Elionor de Sicília. En aquest sentit, les majestuoses aus que ornaven el vestit, semblaven proclamar que, a més de reina, Elionor de Sicília, tercera esposa de Pere III, era la mare que havia infantat al futur rei Joan I⁴⁹ de la Corona d'Aragó.

⁴³ Damasc o domàs fou un teixit de seda el nom del qual fa referència a l'antiga ciutat de Damasc. El terme també podia designar una manera de teixir en la qual es combinaven dibuixos fets amb fils mats i brillants.

⁴⁴ DEIBEL 1928: 413-414.

⁴⁵ SILLERAS 2002-2004. L'autora registra el concepte de "reginalitat" com equivalent català del terme "queensship" emprat a la historiografia anglofona.

⁴⁶ GUBERN 1955: 114.

⁴⁷ MUÑOZ 1985.

⁴⁸ «Altres àguiles qui són en l'aljuba de l'aceytoní blau que's feu fer a les noçes del Duch fill seu». ANGLADA et al. 1992: 23.

⁴⁹ En cinc anys la parella formada per Joan i Matha tingué cinc fills: Jaume, Joana, Joan, Alfons i Elionor. Només

La fastuosa cerimònia nupcial de l'hereu del regne havia estat precedida feia poc més d'un any (13 de juny de 1372) pel casament del secundogènit de Pere el Cerimoniós i Elionor de Sicília. Martí, com a fill nascut per a no regnar (encara que regnarà a partir de 1396 per la mort sobtada del seu germà) prengué com a muller a la noble aragonesa Maria de Luna.⁵⁰ Elionor de Sicília assistí a l'enllaç matrimonial dels dos joveníssims conjugues (Martí i Maria no sobrepassaven els 16-17 anys) a la també església barcelonina de Santa Maria del Mar. Per al casament de Martí la reina escollí una altra aljuba de seda. Però l'aljuba teixida amb fils d'or i de seda lluïda per la reina a les noces del fill petit sembla allunyar-se de la accentuada ostentació ornamental que les àguiles treballades amb perles atorgava a l'aljuba que portà quan contragué matrimoni el fill hereu. En aquest cas, a banda del preciosisme del propi teixit, la decoració es concentrava en el requadre anomenat "parament o camper" de color vermell. Dins d'aquest parament vermell eren teixits amb fils d'or i sedes policromes diversos motius de fullatges i animals com lleons i cérvols. Els tons daurats de la vestidura eren solcats per sinuoses branques a manera de sarments⁵¹ obrades amb seda. Finalment, la vestidura sencera era folrada d'una fina roba de seda, el "tafetà", de color verd (fig. 6).⁵²

Aquests dissenys teixits en seda on s'entrellaçaven figures d'animals amb motius florals i vegetals solien ser presents a les vestidures més riques així com als draps sumptuaris destinats a cobrir parets, mobles o altars. Però, possiblement, algun dels motius pels quals la reina elegí aquest disseny en concret tingui a veure amb el fet, apuntat per les fonts i defensat per bona part de la historiografia, que Martí fou el fill pel qual la reina manifestà una forta predilecció.⁵³ El motiu del lleó pot fer al·lusió a la seva condició de reina però la frondositat del fullatge que emergeix damunt dels animals i que acaba envaint les faldilles prenent la forma de branques de cep que s'enlairen sembla més vinculat a la simbologia de l'arbre de la vida o de la fecunditat de la natura. No sabem la significació emocional que el vestit pogué tenir per a la seva portadora però els motius que l'ornamenten no semblen allunyar massa la reina de la mare, de la transmissora de vida.

Joana sobrevisqué a la mare que va perdre la vida al donar a llum a l'última nena (octubre de 1378).

⁵⁰ Maria de Luna pertanyia a l'alta noblesa aragonesa. Era filla del comte Llop Ferrandes de Luna i de la seva segona esposa la noble provençal Brianda de Got. A la mort prematura del comte (1360), la mare envià la seva filla de només cinc anys d'edat a la cort catalano-aragonesa. La reina Elionor de Sicília s'ocupà de la seva criança i educació. D'aquesta manera, la nena visqué a casa de la reina en companyia del que hauria de ser el seu espòs. Sobre la primera esposa de Martí vegeu la biografia de JAVIERRE 1942.

⁵¹ Una escultura de la segona meitat del segle XIV de Sant Llorenç del Museu Nacional d'Art de Catalunya de Barcelona (Inv. 5291) mostra al jove màrtir vestint una dalmàtica decorada amb uns motius daurats en forma de fulles de parra de les quals surten uns sarments de fi traç negre. En aquest cas, fulles i sarments semblen adquirir un significat sacrificial.

⁵² «Aliuba de drap d'or fi, lo camper vermell, ab cervos e leons qui tenen un gran fullatge dessus, tot d'or ab vies de seda, qui són semblants a serments, les quals la Senyora Reyna se féu fer per a les noces del Senyor Infant, fill seu, e són forrats de tafetà vert». ANGLADA et al. 1992: 31.

⁵³ Amb 13 anys el primogènit, Joan, abandonà la llar maternal quan fou nomenat lloctinent general dels regnes. El petit Martí va créixer a recer de la seva mare que esdevingué la seva tutora i responsable directe de la seva educació. Fins el dia de les seves noces, Martí convisqué amb la seva germana Elionor, nascuda dos anys després que l'infant i, Maria, la seva promesa. Vegeu: GARRIDO 2010: 41.

En tot cas, les riques teles amb que Elionor de Sicília obsequià al seu espòs Pere el Cerimoniós i al seu fill Martí en els dies immediatament anteriors a les noces d'aquest, mostren una ornamentació que sembla ben diferenciada dels motius que predominen en el vestit de la reina al qual acabem de fer referència. Així, l'infant reb una luxosa tela d'or i seda on reapareix el motiu de les àguiles que sostenen amb les urpes un filacteri que anuncia «tal dia vindrà»,⁵⁴ mentre que per al rei Pere la solemnitat de la celebració li reserva un ric teixit on hi destaca un vibrant disseny poblat per dragons, cans i lleons mesclats amb algunes fulles de seda blava.⁵⁵

La seda amb la qual es confeccionaven les aljubes es comprava per peces⁵⁶ i cadascuna d'elles portava ja teixit el quadrat que havia de decorar la faldilla. La comercialització d'aquestes peces de roba indica que en els principals centres tèxtils es manufacturaven ja uns teixits específics per a determinats tipus d'indumentària com ara aquestes peces de seda i fil d'or amb el parament de diferent color i ornat amb diversos motius que requerien les aljubes. Tal vegada, els quatre magnífics fragments de “diaprè” del segle XIV procedents de Lucca i exposats a la Fundació Lázaro Galdiano⁵⁷ de Madrid o les dues mostres també luqueses conservades al Musée des Tissus⁵⁸ de Lyon (fig. 5) ens permetin una aproximació formal als motius teixits que incorporaven les sedes destinades a vestidures com les riques aljubes de la reina Elionor de Sicília. Els dissenys dels sis fragments inclouen figures d'aus, gaseles o dracs afrontats al voltant de formes vegetals ogivals que poden entendre's com una estilitzada referència a l'arbre de la vida. La textura amb que han estat construïts els motius proporciona una sensació de tela obrada que augmenta la bellesa de les peces. Les teles semblen teixides amb el denominat teler de tir que utilitzava un patró de disseny. Els patrons disposaven d'un desenvolupament simètric al voltant d'un eix vertical que era un rectangle de proporcions variables, per exemple, de 37x11 cm o de 37x12 cm.

LA RERAGUARDA DEL GUARDA ROBA REIAL

La celebració de noces reials sempre posava en moviment una plèiade de persones que formaven part del món de la confecció i, en definitiva, de la moda: costureres, sastres, brodadors, mercaders de draps, teixidors de vels... Entre aquests servidors reials destaquen els sastres i brodadors. A uns i altres, com a oficials ordinaris de la casa i la Cort del rei, els hi era assignada una quantitat anual destinada a la confecció i ornamentació de les vestidures del rei, de la reina, dels infants o d'algun altre membre de la família reial i de la qual havien de retre comptes al mestre racional.

⁵⁴ «Ab agüilles qui tene un breu en los peus qui diu tant diex vondra». ANGLADA et al. 1992: 60.

⁵⁵ «Ab vibres, e cans e leons e altres diverses obrages d'or ab alguns fulages de seda blava». ANGLADA et al. 1992: 58-59.

⁵⁶ «II peces de drap d'or d'Espanya ab lo camper vermel, ab rodes grans, les unes són ab senyals salmons e els altres són en caschuna II pahons ab altres molts obratges»; «dues peces de drap d'or, ab lo camper blau, ab bestions e capells de sols e auzells d'or ab moltes d'altres diverses obratges». ANGLADA et al. 1992: 59 i 60.

⁵⁷ Quatre fragments de “diaprè” de Lucca. Seda i fils d'or. Madrid, Fundació Lázaro Galdiano. Inv. 1701, 1724, 1722 i 1727.

⁵⁸ Fragment á palmettes, dragons et aigles. Lampas lancé et broché, fond taffetas. Soie et filé or. s. XIV. i Fragment aux lions et aux oiseaux. Lampas à fond double étoffe, lancé et broché. Soie et filé or. s. XIV, Musée des Tissus de Lyon, Inv. 27771 i 22754.

Així, a la cort de Pere el Cerimoniós i d'Elionor de Sicília són ben coneguts, entre d'altres, sastres com Pere de Vallnera⁵⁹ que realitzà molts dels vestits de la reina, Jaume Clapers⁶⁰ que treballà per a Sibil·la de Fortià (quarta esposa de Pere el Cerimoniós) o Anaquí Fabre⁶¹ que s'ocupà del vestuari de Joan I. Entre l'extensa nòmina de brodadors al servei de la cort hi destaquen excel·lents mestres com Enric de Lloany,⁶² Mateu Torres,⁶³ Antoni Caranyena⁶⁴ o Jaume Copí, que apareix almenys durant 55 anys (1360-1415) relacionat amb la casa reial com a brodador de la casa del rei i de la reina. De fet, el seu art estigué al servei de dues generacions reials: tot just tombant la primera meitat del XIV brodà una quantitat estimable de cotes, aljubes, mantells, caperons i d'altres vestidures per al rei Pere el Cerimoniós, Elionor de Sicília i els infants Joana (filla de Pere el Cerimoniós i la seva primera esposa, Maria de Navarra), Martí i Joan. Mes tard, els vestits de la quarta muller del monarca, Sibil·la de Fortià, així com els del seu germà Bernat de Fortià també foren adornats amb les brodatures del mestre. El «mestre brodador de la casa de la senyora reyna»⁶⁵ continuà al servei de Joan I i de la seva segona esposa, Violant de Bar.⁶⁶

Però les grans cerimònies reials no eren els únics esdeveniments que feien augmentar l'activitat dels sastres de la cort. La feina també se'ls s'acumulava quan els canvis estacionals imposaven la renovació dels guardarobes reials que es canviaven dos cops a l'any coincidint amb l'inici de l'hivern i de la primavera: a l'abril es començaven a confeccionar els vestits de cara al bon temps i cap el setembre-octubre els sastres es començaven a ocupar de confeccionar vestits i mantells de càlides llanes i sedes per encarar les estacions més fredes. Entremig d'aquesta feina ordinària s'hi afegien celebracions extraordinàries com bodes, naixements, arribades reials a la ciutat, defuncions i dols. Altres motius més vinculats al calendari litúrgic que assenyalava determinades celebracions com ara Nadal, les festes de Resurrecció o el Divendres Sant significaven per als sastres de la cort que la reina, i potser altres membres de la família, estrenarien nous vestits per aquestes dates assenyalades.

Tanmateix, el sastre reial havia de disposar d'habilitat tècnica i coneixements suficients que li permetessin marcar la roba, tallar amb precisió les noves formes que adquirien els induments, embastar, cosir, frunzir faldilles i mantells per tal que la roba adquirís una graciosa volada o fer costures allà on la tela havia d'arrapar-se al cos. Les folrades, confeccionades amb teles o pells, formaven part també de la seva feina així com els guarniments de pells que ornaven les peces de vestir un cop acabades.

Tanmateix, durant bona part de l'any l'ofici de sastre reial s'aplicava no tant a realitzar noves vestidures com a repassar i adobar diverses peces de vestir que reclamaven la intervenció de les

⁵⁹ «A·n Pere de Vallnera, sastre de casa de la Senyora Reyna». ANGLADA et al. 1992: 168 i 169.

⁶⁰ ACA, Arxiu del Reial Patrimoni. reg. 506, f. 31v, 36 i 38. reg. 507, f. 54v.

⁶¹ ACA, reg. 1742, fol. 4. Citat per ROCA 1929: 258-259.

⁶² ACA, Arxiu del Reial Patrimoni. reg. 476, f. 67v. DURAN I SANPERE 1973: 315-317.

⁶³ ACA, reg. 508, f. 136.

⁶⁴ ACA, reg. 512, f. 85.

⁶⁵ ACA, reg. 508, f. 198.

⁶⁶ Sobre la relació entre les arts sumptuàries i Violant de Bar, vegeu l'estudi de TERÉS 2011: 9-69.

seves mans professionals. Els vestits també s'havien d'estrènyer o d'eixamplar (s'han de tenir presents els freqüents embarassos de les reines), recosir les vores desfetes, o bé escurçar-les o allargar-les quan el vestit en qüestió canviava de propietari (operació que devia sovintejar en la roba que portaven els infants). De ben segur que un nombre elevat d'induments que configuraven el vestuari d'Elionor de Sicília fou necessari retocar-los a mesura que avançaven els seus quatre embarassos: l'any 1350 donà llum a Joan que fou nomenat Primogènit, el 1356 nasqué Martí i dos anys després, Elionor. L'últim part de la reina va ser el 1362 que posà en aquest món a un altre nen, Anfòs, mort dos anys després. Les gestacions, la pròpia constitució que heretarà el seu fill Martí i, tal vegada, els símptomes d'alguna malaltia incipient, convertiren la jove princesa siciliana de fines carns “magra”⁶⁷ en una dona obesa que passà a la història amb el sobrenom de “la reina grossa”.⁶⁸ En l'apartat del seu guardaroba dedicat a les peces de vestir més íntimes destinades a cobrir les cames o el cap hi apareix un *caperó* (mena de caputxa) confeccionat amb llana de color blau cel provinent de Florència que la reina fa descosir parcialment per què “li pogués entrar lo cap”...⁶⁹ Tot i que sabem que no hi havia roba especial per a les criatures sinó que aquestes portaven les mateixes vestidures que les persones adultes adaptades a la seva petita talla, sembla que per als nadons la necessitat s'imposava i algunes peces eren expressament pensades per a ells. Possiblement aquesta robeta s'anava modificant a mesura que la criatura creixia o bé era reaprofitada, com sol ser habitual a l'actualitat, per germans més petits. En tot cas, Elionor de Sicília va fer confeccionar pel seu primer nét, Jaume, fill de Joan I i de Matha d'Armagnac, una sèrie de robetes amb llana comprada a Vilafranca:⁷⁰ unes “camisetes” que devien anar col·locades directament damunt la pell, uns mocadors o petites gorretes ajustades al cap que portaven els infants anomenades “gambuxes”⁷¹ i, el que suposem, devien ser una mena de drapets a manera de pitets, els “baverols”, que es posaven a damunt del pit dels més menuts. No seria d'estranyar en un nadó que pel juliol de 1374, quan la reina Elionor li fa confeccionar aquestes peces, devia tenir entre 7 o 8 mesos i les primeres dents devien ja despuntar.

Els sastres també havien de tenir cura d'aquells elements “mòbils” o postissos que podien formar part d'un vestit com ara les mànigues, els punys, els colls o els rics guarniments, i que calia substituir quan es desgastaven o reutilitzar en una altra vestidura. El vestuari d'Elionor de Sicília es trobava farcit de vestidures i guarniments que de manera continuada eren sotmesos a un procés de costura, de descosit i de recosit de nou en una altra tela: vestidures “reconvertides”

⁶⁷ GUBERN 1955: 101.

⁶⁸ TÀSIS 1994: 92. Tanmateix, VALLA 2002: 133 deixa constància dels greus problemes d'obesitat que també afectaren la salut del rei Martí: «estaba excesivamente obeso y aquejado de una enfermedad que lo tenia somnoliento».

⁶⁹ «Item un caperó de drap blau clar florentí, tot pla. Aquest ha fet fer la Senyora Reyna desfer a prop perquè li pogués entrar lo cap». ANGLADA et al. 1992: 42.

⁷⁰ Probablement el document es refereix a Vilafranca del Penedès, capital de la comarca catalana de l'Alt Penedès. Als segles medievals la ciutat gaudi d'un important creixement mercantil impulsat per la freqüent celebració de mercats i fires. La vila disposava d'un palau reial on la cort hi feia diverses estades. El rebesavi de Pere el Cerimoniós i fill de Jaume el Conqueridor, Pere el Gran, morí en aquest palau l'any 1285.

⁷¹ «foren fets de IIII canes de drap de Vilafrancha camisetes e gambuxes e baverols a l'Infant Don Iachme, fill del Senyor Duc». ANGLADA et al. 1992: 74.

en noves vestidures o en draps sumptuaris. Només a tall d'exemple, citarem la luxosa "aljuba" teixida amb "drap d'or" però ja usada que la reina regala a la seva única filla Elionor allà pels vols del mes de juliol de 1372 quan possiblement la mare començava a estrenar les noves vestidures de temporada. Per manament matern són descosides les gastades i destenyides pells d'erminis - "vells e tenits" - que perfilaven les vores de la faldilla i substituïdes per 62 peces de pell d'esquirols o "vayrs". Els erminis descosits restaren "en la Cambra"⁷² a l'espera de fer servei a alguna vestidura menys sumptuosa que aquella de la qual provenien.

Fins i tot, les perles de l'aljuba blava que Elionor de Sicília vestí per les noces del Primogènit havien estat prèviament arrencades d'un curtapeu que s'acompanyava d'un petit manto. Per manament de la reina els sastres de la cort reconvertiren el curtapeu en un drap sumptuari en forma de pal·li destinat a l'altar d'una església de Sicília. El manto es despullat de les perles, una part de les quals es convertiran en un valuós obsequi per a una dama de la cort, Maria López, mentre que la resta tornaran a prendre forma d'àngüles a la nova aljuba que la reina Elionor estrenarà al casori del seu fill Joan.⁷³

Especialment laboriós sembla que va ser el reaprofitament d'un gran mantell provinent de Castella. El mantell confeccionat amb un preuat teixit de vellut s'acompanyava d'una folradura realitzada amb nombroses tires de pell d'esquirol o "pena de vayre. La part davantera de l'indument era perfilada amb una rica tira de roba anomenada "fres" que portava incorporades perles amb petites pedres precioses.⁷⁴ La reconversió del mantell requerí de diverses operacions: en primer lloc, i com ja era habitual al vestidor d'Elionor de Sicília, els sastres començaren per treure els elements més valuosos de la vestidura: les perles amb pedres que anaren a les mans de Maria López de Herédia, segurament en compensació per serveis prestats a la cort. Més endavant, el mantell es quedà sense la folradura de pell i aquesta romangué en el guardaroba reial fins que tornà a ser cosida en un nou mantell castellà de vellut vert que la reina lluí per les festes de Nadal de l'any 1373. Finalment, del desfolrat mantell inicial que només conservava el guarniment del fres sense les perles i les pedres, se'n confeccionà una casulla a la qual li fou afegida una nova folradura.

A casa de la reina Elionor, l'aprofitament constant de la indumentària no era privatiu d'aquells teixits més rics i guarnits: també de la roba esquinçada per l'ús reiterat se'n treia profit. Així, la mateixa reina ordena en diverses ocasions que llençols esquinçats de la seva cambra estrenin una

⁷² «Ítem una aljuba de drap d'or, l camper de seda blava ab caps de dones ligades a la castelana. Fou donada, per manament de la Senyora Reyna, a la Infanta dona Alihonor, sa filla, e foren-ne levats les herminis d'entorn peus, e foren-hi messes LXII vayrs engraunats, e les herminis són en la Cambra, ja vells e tenits». ANGLADA et al. 1992: 24.

⁷³ «Ítem un curtapeu del dit vellut violat qui solia ésser sembrat d'àngüles de perles. Del dit curtapeu feu fer la Senyora Reyna I pali que envià en Scicilia per al altar de Sent...Ítem un mantonet del dessús dit vellut violat sembrat d'àngüles de perles...Et diu que n'a fetes les altres àguiles qui són en l'aljuba de l'aceytoní blau que-s feu fer a les noçes del Duch fill seu». ANGLADA et al. 1992: 23.

⁷⁴ «Un mantó gran castellà de vellut clar, ab fres per lo fil danant, e sembrat lo dit fres de perles ab pedretes, forrat de pena-vayre». ANGLADA et al. 1992: 24.

nova funció. De vegades la roba dels llençols es tallada en forma de benes com les destinades a guarir les ferides de la cama d'una dama de la cort, Antònia Palma.⁷⁵ Un altre llençol estripat i de grans dimensions es parteix per ser reutilitzat de dues maneres ben diferents. Una part del llençol va a parar a una sumptuosa aljuba de teixit d'or que procedia de Damasc i era propietat de la reina. Encara que la tela del llençol fos de lli, aquest no sembla el teixit més indicat per folrar un vestit teixit amb fils d'or i de seda ja que habitualment a aquests tipus de vestidures hi corresponien folradures de seda com el "tafetà" o el "sendal". Probablement el tros de llençol es devia col·locar darrera del teixit d'or a manera de reforç sobre aquelles zones del preciós teixit on els fils s'havien esclarissat o s'havien trencat. L'altra part de la tela serà destinada a embolicar corretges⁷⁶ i joies que, així protegides, quedaran depositades al guardarroba d'Elionor de Sicília.⁷⁷ I encara del tros d'un altre malmès llençol la reina en manà confeccionar fines tovalloles destinades a la neteja de la cara i del cap.⁷⁸

Altrament, el divendres 20 d'abril de 1375 l'escrivà no deixà de consignar la destinació del que seria la última partida de roba que necessitaria Elionor de Sicília del seu vestuari: una quantitat considerable de lli de bona qualitat provinent d'una peça encara per estrenar d'aquest teixit per al seu cos que havia deixat d'existir aquell mateix dia. Sembla molt possible que la fina tela de lli fos utilitzada en un procés d'embalsament del cadàver de la reina: "Fforen meses VII canes e mige en lo cors de la Senyora Reyna com passà d'esta vida divendres a XX d'abril de l'any MCCCCLXXV".⁷⁹

Així ho sembla indicar també el fet que Pere el Cerimoniós trametés a Lleida, ciutat on havia mort i va ser enterrada temporalment Elionor de Sicília, a un monjo del monestir de Poblet i a un farmacèutic –apotecari– de l'esmentada ciutat amb l'ordre d'obrir la caixa mortuòria i informar al rei de l'estat en què es trobava el cos.⁸⁰

La quantitat i complexitat de tasques que duïen a terme sastres i brodadors reials que abastaven des de la compra fins a la confecció, guarniment, "reconversió" i adobament de la rica indumentària de la cort –sense oblidar la celeritat amb que eren obeïdes les ordres de la reina Elionor de Sicília en tot allò que feia referència a regals i donacions de luxoses peces del vestir del seu guarda roba

⁷⁵ «A n'Antònia Palma, I l'ansol esquisat per fer benes, obs de la dita Senyora, qui avia mal en la cama». ANGLADA et al. 1992: 83.

⁷⁶ Les corretges més luxoses podien ser de cuir, de seda o d'argent i portar planxes de metall preciós, or o plata, embellits amb incrustacions de pedreria i esmalts. Aquestes planxes són anomenades "platoms" i així, de manera generalitzada, es designen aquests tipus de corretges com "corretges platonades". Aquests tipus de corretges no faltaven al vestuari d'Elionor de Sicília. Tanmateix, els cinyells i les corretges foren durant tota l'Edat Mitjana un element important de la indumentària. Ajustaven els vestits al cos però també servien per penjar-hi bosses com els "almoïners" o armes. Les més ornades i riques eren considerades autèntics joiells per això no es fa estrany que la tela provinent d'un llençol esquisat de la cambra de la reina Elionor embolcalli "corretges e altres yoyes".

⁷⁷ «Fou desfet un lançol esquisat de IIII teles, e la una tela és mesa en la aliuba de drap d'or de Damàs de la Senyora Reyna, e altra tela és estada esquinçada per metre correges e altres yoyes». ANGLADA et al. 1992: 84.

⁷⁸ «E féu-ne tovaletes de cara e de lavar cap». ANGLADA et al. 1992: 85.

⁷⁹ ANGLADA et al. 1992: 73.

⁸⁰ DEIBEL 1928: 47.

a familiars, dames de la casa de la reina o persones vinculades pels seus serveis a la cort- semblen apuntar a una supervisió molt propera i molt directe de la reina de la feina que realitzaven aquests mestres del fil i de l'agulla. Tanmateix, el guarda roba disposava d'un pressupost per a les robes que no s'havia de malbaratar. L'octubre de l'any 1372 Elionor de Sicília comprà a Barcelona dues peces de teixit de seda a un mercader pisà, Antoni Facha. La reina esmerçà 30 lliures per a la primera peça que era un preciós teixit de vellut de tons blaus/violats que restà guardat a la Cambra per a la seva posterior confecció. La segona peça que costà 21 lliures era també un teixit de seda guarnit amb un parament o requadre de color vermell que incloïa una escena de caça de porcs senglars amb homes ajudats per gossos de color blanc. Però el dissabte 16 d'octubre la reina, descontenta, manà retornar aquesta segona peça al mercader pisà i amb les 21 lliures recobrades adquireix d'un altre mercader, del qual no sabem el nom ni la procedència, un altre teixit d'or i de seda però en una quantitat que duplicava la que en principi li havia ofert el draper de Pisa.⁸¹ Malgrat la riquesa d'aquestes dues últimes teles no incorporaven cap escena teixida amb sedes policromes, com era el cas de la peça pisana, la qual cosa pot explicar, en part, l'alt valor econòmic d'aquest tipus de teixits. Amb escena o sense escena el cas és que la reina sembla que va fer una bona compra: pels mateixos diners, el doble de roba.

L'especial cura que en el seu abillament mostrava el Primogènit d'Elionor de Sicília, conegut sovint amb el sobrenom "d'Amador de la gentilesa", el portava també a tractar tot sovint amb els seus sastres per assegurar-se que les vestidures es fessin tallar i confeccionar al seu gust i a la seva manera. Per això, quan la seva mare pretengué regalar-li un vestit (jaqué) de drap d'or, l'infant Joan feu arribar a la reina, juntament amb el seu agraïment per l'obsequi, la clara preferència per rebre sencera la peça del preciós teixit i que fos el seu propi sastre qui li prengués les mides, li tallés i li confeccionés la peça de vestir al seu gust.⁸²

La diferència generacional pel que fa als gustos vestimentaris i la particular complexitat que suposava confeccionar un indument com el jaqué poden tenir a veure amb la ferma insistència del futur rei de la Corona d'Aragó en què el luxós teixit de drap d'or que rebia d'Elionor de Sicília només fos tallat i cosit pel seu sastre preferit. El jaqué era una peça de vestir masculina,

⁸¹ «Ítem la Senyora Reyna, stant en Barchinona, comprà d'en Anthoni Facha, mercader pissà, II peces: la una, de velut blau ho violat és dobla, que costà XXX lliures; he l'altra peça és de drap de seda baldaquí, ab lo camper vermel e cans blancs he homes que cacen porchs, e costà XXI liura en lo mes d'octubre de l'any LXXII. D'aquestes dues pezes, la blava o violada és en la Cambra; l'altra peza de drap de seda baldaquí, manà la Senyora Reyna tornar al mercader, car no li alta e les XXI lliures manà donar a madona Togores e après, disabte a XVI d'octubre, per manament de la Senyora Reyna, madona Togores donà les XXI liures a n Blascho dez Lor, lo qual am major quantitat comprà II peçes de drap d'or hi de seda, de què feren jaqueta e jubó al comte Guillem de Peralt». ANGLADA et al. 1992: 60-61.

⁸² «Exí mateix demanats a la senyora Reyna de part nostra la peça de drap d'aur real de la qual ella nos volia fer tallar jaqués, car mils se tallarà a nostra mida e per la manera que nos volem que no lla...per en Johan Jener he sabut que vos senyora, hauets feta fer una peça de drap daur real per fer jaqués per ami, la qual cosa senyora vos tinc en gracia e mercè. E fahiem saber lo dit Johan que trametés aquí lo meu sastre. E senyora, car lo dit sastre, no tallaria lo dit jaqués ama guisa, per tal humilment vos suplich que la dita peça vullats liurar al dit Johan Janer qui lem aportarà o trametrà». ACA, reg. 1742, f. 4. Citat per ROCA 1929: 264-265.

curta i cenyida, que es posava damunt del gipó. Una mostra de la complexitat del patronatge que adquiria aquesta peça, germana del jaqué, ens la proporciona el gipó⁸³ conservat a Lyon compost per un total de 27 peces. En una altra ocasió, l'admiració del mateix infant Joan pel mestratge amb que havia estat tallada una "hopa", vestidura semblant a la cota i que anirà suplantant aquesta a les darreries del segle XIV i principis del segle XV, el fa canviar de parer i preferir que les robes que li havia de tallar el sastre Hanequí es repartissin entre aquest i un altre sastre, anomenat "Maestre Pere".⁸⁴

Quan el sastre Pere Toalles ha de confeccionar per al rei una "hopa o hopalanda", un "gipó" i un "caperó", Pere el Cerimoniós encarrega comprar diverses partides de roba i de pells amb l'ordre expressa que el comprador dispensi una especial cura a la qualitat i bellesa dels colors de les teles. Les seves vestidures requerien d'un teixit llistat, un altre de blau i un tercer de vert però cadascú d'aquests colors havia de tenir la qualitat de ser el més bell i el tenyit havia de ser fruit d'una obra neta, fina.⁸⁵ Per al segle XIV, un color bell i valuós era un color dens, viu, lluminós i sòlid que penetrava profundament en les fibres i resistia els efectes decolorants del sol, dels lleixius o del pas del temps. Al rei també li preocupava que resultés encertada la combinació de la roba llistada amb les altres de color blau, verd i bruneta que finalment es comprà, segurament perquè el sastre reial havia de confeccionar les vestidures meitadades⁸⁶ o, si més no, fer un conjunt on unes peces de vestir monocromes havien de conviure amb unes altres de llistades. En tot cas, el monarca, sempre minuciós i atent al detall, ordena que si els blaus i verds comprats no s'avenen bé amb la tela llistada se'n comprin d'altres que hi compaginin millor.⁸⁷

La perspicàcia amb què a la reina Elionor de Sicília li surten bé els comptes al retornar unes teles al mercader pisà per comprar-ne unes altres a molt millor preu, la preferència del jove Joan per un sastre o un altre per a tallar i confeccionar les seves robes o la insistència de Pere el Cerimoniós per comprar teixits de colors bells que es poguessin combinar de forma harmoniosa són mostres indicatives de l'atenció personal que la reina, però també la seva família, dedicaven a la indumentària i a les robes de la cort.

⁸³ Gipó. Llama sobre fons de setí. Seda i fil d'or no filat. Inv. 30307. Musée des Tissus de Lyon. La peça havia pertangut a Charles de Blois de la casa de Châtillon, mort el 1364. El vestit està format per una mena de trencaclosques de 27 peces soltes de les quals 19 corresponen a les dues mànigues i 8 al cos pròpiament dit. Una de les mànigues presenta una asimetria respecte a l'altra al incorporar una peça més

⁸⁴ ACA, reg. 1659, fol. 117. Citat per ROCA 1929: 258 -259.

⁸⁵ «Manam vos en que continent comprets draps de les colors deus escrites, aytant com ni haia, ops à hopalanda e juppó e caperó per á nos e semblantment al comte de Denia. E les colors dels draps sien aquestes. Una partida de listat o desguisat, lo pus bell e pus fi que trobar se pua en Barchinona, é l'altra partida sia del pus bell blau é del pus bell vert ques puga trobar, obra neta, fina, e bell espesses de vayres á les hopes». COROLEU 1889: 43.

⁸⁶ Les vestidures meitadades eren aquelles que es confeccionaven amb dos colors o dues robes diferents.

⁸⁷ «Emperò volem que si alguna de les dites colors blau, vert o bruneta no campejaven bé ab listat o desguisat, quen comprets daltre que campeg bé». COROLEU 1889: 43.

ALGUNES CONCLUSIONS

Sumptuosos teixits d'or, argent i seda acompanyats de valuoses ornamentacions que podien incloure metalls preciosos, pedreria, pells o delicats brodats. Teixits que, alhora, requerien ser tallats i cosits per mans expertes coneixedores de les noves faisons que la moda imposava. Vestits dotats d'unes noves i complexes estructures que demandaven una gran quantitat de roba per a la seva confecció. I tintures de gran qualitat que impregnaven de colors sòlids i lluminosos les belles vestidures. A grans trets, aquests serien els elements que configurarien i singularitzarien les riques vestidures. En definitiva, riques vestidures que formarien part d'un codi vestimentari medieval associat al poder. La rica vestidura formaria part del llenguatge simbòlic amb que s'expressa el poder lliure de qualsevol restricció que poguessin imposar les successives lleis sumptuàries.

Potser cap altre vestit com la dalmàtica i la seva hereva, l'aljuba de seda, expressen de manera tan clara la vinculació entre el poder civil i el poder eclesiàstic. De fet, la dalmàtica és un indument litúrgic que es traspasa a l'àmbit civil. Així, les dalmàtiques seran les vestidures que utilitzaran a la Corona d'Aragó els reis –i algunes reines– per a la seva coronació. Tanmateix, les aljubes de seda de la reina Elionor de Sicília es mostren deutors, en teixit i ornamentació en forma de parament, de les dalmàtiques.

Fora de Catalunya, un interessant exemple de la representació simbòlica de la dalmàtica la trobem en algunes escenes de Giotto. Les vestidures habitades per cossos del pintor florentí no es disgreguen en detalls ornamentals. Les seves marededéus, àngels i reis de les “anunciacions”, “naixements” i “epifànies” solen vestir peces àmplies i austeres que, en molts casos, poden assimilar-se a les cotes. A tall d'exemple, en diversos episodis de la capella Scrovegni de Pàdua la figura contundent i terrenal de Mària es transportada a l'àmbit sagrat a través del subtil disseny d'un daurat parament que, a l'alçada del pit, es sobreposa a la cota. D'aquesta manera, al acollir part de l'ornamentació característica de la dalmàtica la cota representada per Giotto esdevé una vestidura d'intensos valors simbòlics.

El guarda roba de la reina Elionor de Sicília no només custodiava riques vestidures sinó que també hi tenien cabuda robes més senzilles. Com els llençols vells i estripats que la reina mana reconvertir en pedaços per adobar vestits, en benes per guarir ferides, en tovalloletes destinades a l'higiene de la cara i del cap o en improvisats farcellets on es dipositaven joies. Altres vegades, la reina s'ocupa personalment de que el sastre li eixampli una caputxa que se li ha quedat estreta o fa confeccionar per al seu petit nét Jaume camisetes, gorretes i pitets. Tal vegada siguin aquestes petites peces de roba, la majoria d'elles reaprofitades, les que ens transmetin una dimensió més “domèstica” i humana de la reina Elionor de Sicília.

En tot cas, transpassar les portes del que durant uns anys fou el rober d'Elionor de Sicília ens ha permès una aproximació a les riques vestidures de la reina, investides de preciosos materials però també d'il·luminadors valors estètics, simbòlics i emocionals.

BIBLIOGRAFIA

ALCOY, Rosa, 1998. "La pintura gòtica", *Art de Catalunya*, Barcelona, l'Isard: 138-329

ALEXANDRE-BIDON, Danièle, 1989. "Du drapeau a la cotte: vêtir a l'enfant a la fin du Moyen-Âge, 13-15 siècle", *Le vetement, histoire, archéologie, symbolique vestimentaire au Moyen-Âge*, 1, Paris, Cahiers du Léopard d'Or: 123-168.

ANGLADA, Margarida, FERNÁNDEZ, Àngels, PETIT, Concepció, 1992. *Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera

AVENTÍN, Mercè, SALRACH, Josep Maria, 1998. *Història medieval de Catalunya*, Barcelona, Proa

AYMERICH, Montse, 2011. *L'art de la indumentària a la Catalunya del segle XIV*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona

BATLLE, Carme, VINYOLÉS, Teresa, 2002. *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Barcelona, Dalmau editors

BELENGUER, Ernest, 2007. *Jaume I i el seu regnat*, Lleida, Pagès editors

BERNIS, Carmen, 1956. *Indumentaria medieval española*, Madrid, Instituto Diego Velázquez

BLANC, Odile, 1997. *Parades et parures. L'invention du corps de mode à la fin du Moyen Âge*, Paris, Gallimard éditions

BLANCO, Emilio, 2010. "Les matèries tintòries", *Colors del Mediterrani. Colorants naturals per a un teixit sostenible?*, Terrassa, Centre de Documentació i Museu Tèxtil

BOEHM, Max von, 1928. *La moda. Historia del traje en Europa desde los orígenes del cristianismo hasta nuestros días*, Barcelona, Salvat Editores

BORUDEAU, Louis, 1904. *Histoire de l'habillement et de la parure*, Paris, Alcan.

BÓSCOLO, Alberto 1971. *La reina Sibil·la de Fortià*, Barcelona, Dalmau editor

BOUCHER, François 1965. *Histoire du Costume en Occident. De l'Antiquité a Nos Jours*, Paris, Flammarion éditions

CARBONELL, Eduard, SUREDA, Joan, 1997. *Tresors medievals*, Barcelona, Lunwerg editores

COROLEU, Josep, 1889. *Documents històrics catalans del segle XIV. Col·lecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet i Johan I*, Barcelona, La Renaixença

CRÒNICA DE PERE EL CERIMONIÓS 1984, *Crònica de Pere el Cerimoniós*, Barcelona, Edicions 62

DALMASES, Núria de, JOSÉ I PITARCH, Antoni, 1990. *L'Art Gòtic. S. XIV-XV*", Barcelona, (Història de l'Art Català, 3), Edicions 62

DEIBEL, Ulla, 1928. "La Reyna Elionor de Sicília", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10: 350-453

DESLANDRES, Ivonne, 1998. *El traje, imagen del hombre*, Barcelona, Tusquets Editores

DURAN GUDIOL, Antonio, 1989. "El rito de la coronación del rey en Aragón", *Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 103: 17-40

DURAN I SANPERE, Agustí, 1973. "Els teixits de luxe: els brodats", *Barcelona i la seva història*, 2, Barcelona, Edicions Curial: 310-326

FOSSIER, Robert, 2007. *Gente de la Edad Media*, Madrid, Taurus

EIXIMENIS, Francesc, 1981. *Lo libre de les dones*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes

GARRIDO, Josep, 2010. *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del casal de Barcelona*, Barcelona, Dalmau editors

GIRONA I LLAGOSTERA, Daniel, 1911-1912. "Itinerari del Rey en Martí", *Institut d'Estudis Catalans. Anuari*, 4

GUBERN, Ramon, 1955. *Epistolari de Pere III*, Barcelona, Barcino

JAVIERRE, Áurea, 1942. *Maria de Luna, reina de Aragón (1396-1406)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas

LE GOFF, Jacques, TRUONG, Nicolas, 2003. *Une histoire du corps au Moyen Âge*, París, Liana Levi

MANUAL DE NOVELLS ARDITS, 1892. *Manual de Novells Ardits vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, Henrich y Compañía

MARANGES, Isidra, 1991. *La indumentària civil catalana (segles XIII-XV)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

MARINETTO, Purificación, 2012: “El uso del tejido y su decoración en los palacios de la Alhambra”, *A la luz de la seda. Catálogo de la colección de tejidos nazaries del Museo Lázaro Galdiano y el museo de la Alhambra*, Madrid, TF editores

MARTÍNEZ, Francisco, 1923. “El tercer casamiento de Pedro el Ceremonioso”, *III Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, 1: 542-577

MONTAGUT, Tomàs de, 1987. *El Mestre Racional a la Corona d’Aragó (1283-1419)*, 1, Barcelona, Fundació Noguera

MUNTANER, Ramon, 1979. *Crònica*. Barcelona, Edicions 62

MUÑOZ, Núria, 1985: *Les cartes de la reina Elionor de Sicília (1374-1375)*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona

MUSÉE..., 2001. Musée des tissus de Lyon, Lyon, Editions Lyonnaises d’Art et d’Histoire

MUZZARELLI, Mª Giuseppina, 1996. *Gli inganni delle aparenze. Disciplina di vesti e ornamenti alla fine del medioevo*, Torino, Scriptorium

1999. *Guardaroba medievale. Vesti e società dal XIII al XVI secolo*, Bologna, Il Mulino

OLIVAR, Rafael, 1961. “En torno al Llibre de les Cambres de Leonor de Sicília”, *Cuadernos de Historia de España*: 240-299

ORDINACIÓN. *Ordinación feyta por el muyt alto e muyt excellent princep e senyor don Pedro tercero daragon de la manera como los Reyes daragon se faran consagrar e ellos mismos se coronaran*, Fundación Lázaro Galdiano, Madrid, Mss. I5024, fol 1r.

PIPONNIER, Françoise, MANE, Perrine, 1995. *Se vêtir au Moyen Âge*, Paris, Biro.

RIERA I SANS, Jaume, 2005. “La coronació de la reina Elionor (1352)”, *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 26: 485-492

ROCA, Josep Maria, 1928. “Inventari fet l’any 1389, dels béns del ciutadà barceloní mossen Pere Girgós, qui, segons un Padró de Fogatges, tenia son alberch en lo carrer de Regomir”, *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, 13: 98-99, 100-101, 306-317 i 384-395

ROCA, Josep Maria, 1929. *Joan I d’Aragó*, Barcelona, Institució Patxot

SÁNCHEZ, Alícia, 2010. “EL jardí dels tintorers: Algunes consideracions sobre els jocs econòmics i el simbolisme dels colorants en el món occidental”, *Colors del Mediterrani. Colorants naturals per a un teixit sostenible?*, Terrassa, Centre de Documentació i Museu Tèxtil

SILLERAS, Núria, 2002. *María de Luna, una reina entre la piedad y el poder*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002. Publicada en anglès amb el títol: *Power, piety, and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*. Nova York, 2008.

SILLERAS, Núria, 2002-2004. *Reginalitat a l'Edat Mitjana Hispànica: concepte historiogràfic per a una realitat històrica*, Santa Cruz, University of California

TASIS, Rafael, 1994. *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Vicens Vives

TERÉS, Maria Rosa, 1998. “Art profà i vida quotidiana entorn a 1400: els inventaris barcelonins”, *Acta historia et archaeologia mediaevalia*, 19: 295-317

TERÉS, Maria Rosa, 2011. “Violant de Bar: les inclinacions artístiques d’una reina francesa a la Corona d’Aragó”, *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el Quatre-Cents*, Valls, Cossetània: 9-69.

VALLA, Lorenzo, 2002. *Historia de Fernando de Aragón*, Madrid, Akal

VIOLLET-LE-DUC, Eugène, 2004. *Dictionnaire raisonné du mobilier. Le costume médiéval*, 3, Heimdal editions

Fig. 1. Hipòtesi de reconstrucció d'una cota del guarda roba d'Elionor de Sicília. Il·lustració de Joan Carles Ronchera.

Fig. 2. Hipòtesi de reconstrucció d'una cota ardia del guarda roba d'Elionor de Sicília. Il·lustració de Joan Carles Ronchera.

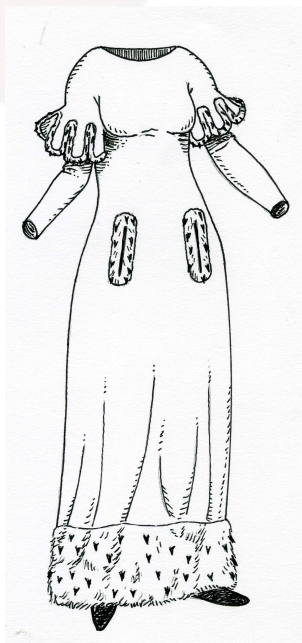

Fig. 3. Hipòtesi de reconstrucció d'un curtapeu del guarda roba d'Elionor de Sicília. Il·lustració de Joan Carles Ronchera.

Fig. 4. Ordinación feyta por el muyt alto e muyt excellent princep e señor don Pedro tercero daragon de la manera como los Reyes daragon se faran consagrar e ellos mismos se coronaran, Fundación Lázaro Galdiano, Madrid, Mss. 15024, fol. 1r.

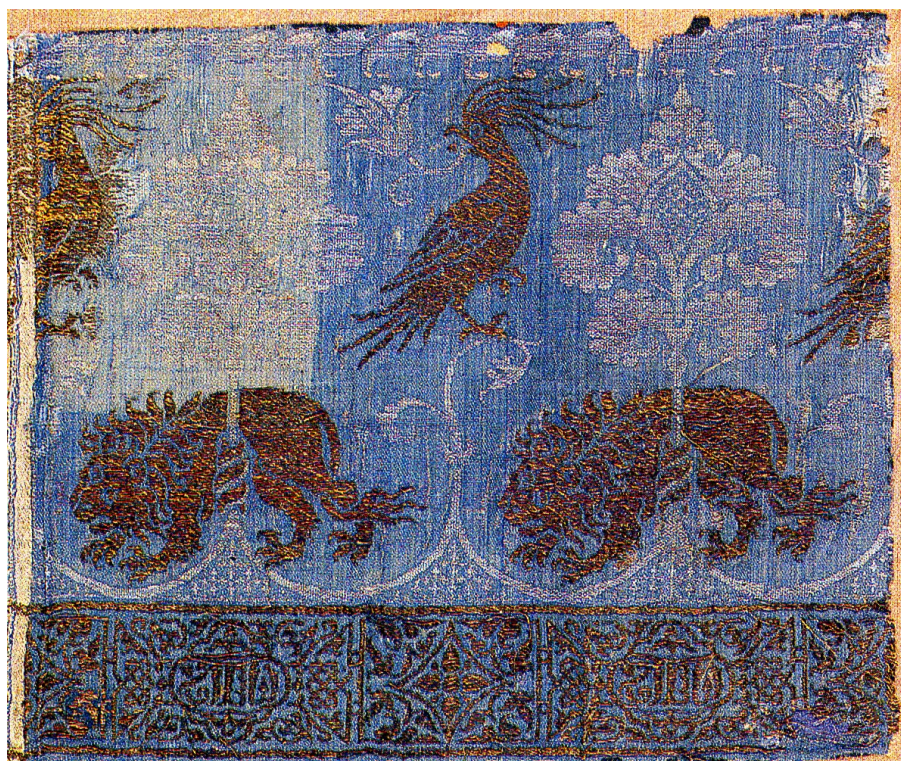

Fig. 5. Fragment de seda amb lleons i ocells. Itàlia (Lucca?), s. XIV, Musée des Tissus de Lyon.

Fig. 6. Hipòtesi de reconstrucció d'una aljuba del guarda roba d'Elionor de Sicília. Il·lustració de Joan Carles Ronchera.